

ЕЛЕКТОРАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджуються основні аспекти феномена електоральної активності, а саме електоральний простір, електоральний вибір, електоральна поведінка та фактори, які на них впливають.

Ключові слова: електоральна поведінка, електоральний простір, електоральна активність, електоральний вибір.

Вивчення світового досвіду переходів до демократії країн, які перебувають на різних стадіях цивілізаційного розвитку, є нагальною потребою та передумовою успішних демократичних перетворень. Розбудова демократичної держави та громадянського суспільства неможлива без активної участі населення у суспільно-політичному, економічному, культурному і духовному житті. Процеси трансформації українського суспільства, суспільно-політичні зміни, які відбуваються у країні, зумовлюють актуальність розгляду проблеми електоральної активності громадян як необхідної умови подальшої розбудови Української держави.

Аналіз ролі електоральних процесів та їхніх складових у рамках демократизації політичної системи лягло в основу досліджень багатьох учених як в Україні, так і за кордоном, серед них В. Бебик, О. Вишняк, Д. Гаврилук, І. Доцяк, Н. Кирилук, О. Куценко, Л. Кияшко, Н. Пробийголова, Ф. Рудич, О. Чемшит та інші, а також Б. Барбер, Р. Даль, Е. Даунс, С. Ліпсет, Л. Пай, С. Роккан, Ю. Хабермас тощо.

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що характер електоральної активності у перехідних політичних системах є важливим показником ступеня їх демократизації. Окрім того, ступінь електоральної активності істотно впливає на стабільність політичної системи і є індикатором легітимності влади правлячої політичної еліти. Серед широкого спектру наукових досліджень, що стосуються електоральної поведінки, електорального процесу, електоральних технологій та ін., теоретичні аспекти вивчення електоральної активності залишаються менш обґрунтованими.

Необхідність теоретичного синтезу основних електоральних теорій виникає не тільки при поясненні електорального вибору громадян певних партій та кандидатів, але й самого факту їх участі у процесі голосування та рівня виборчої активності. Дослідження електоральної активності громадян неможливе без комплексного аналізу феноменів електоральної поведінки, форм політичної участі і взагалі усього електорального поля.

Враховуючи те, що сьогодні політичний простір можна віднести до розряду структурованих за параметрами, які пропонують нам П. Сорокін, П. Бурдьє, Е. Гідденс, Ю. Качанов та інші вчені, доцільно звернути увагу на характеристику електорального поля, що є субпростором стосовно простору політичного. Цей простір дозволяє визначити коефіцієнт корисної дії політичних практик, ефективність внесення й розподілу політичного капіталу, реальні позиції політичних агентів у полі політики демократичного суспільства. Досить часто дослідники визначають дослідження електорального поля як електоральну топологію у політичному процесі [4, с. 39–40].

Електоральне поле описує структуру, зміст і характер взаємодії основних суб'єктів електорального процесу. Електоральний простір суттєво відрізняється від поля політики за логікою, метою та специфікою функціонування. Крім того, електоральне поле зазнає впливу сезонних коливань (поствиборчий стан чи електоральна втома, міжвиборча пауза, передвиборча активізація), що визначають ступінь електоральної мобілізації, поляризації й інших характеристик електорату [4, с. 39–40].

Однією з найважливіших характеристик електорального поля, яка має визначальний вплив на ступінь електоральної активності, є електоральна поведінка громадян як сукупність дій та вчинків, пов'язаних з реалізацією місцевих або загальнонаціональних виборів, а також їх участю в референдумах [10, с. 39].

Найбільш давньою з усіх теорій електоральної поведінки є так звана соціологічна теорія, яка пояснює електоральний вибір не свідомою перевагою певних ідеологічних чи політичних програм суб'єктів виборчого процесу, а належністю виборців до великих соціальних груп — класових, етносоціальних, релігійних, соціально-теоретичних. Емпіричний та статистичний матеріал для розробки цієї концепції в країнах Заходу накопичувався від виборів до виборів (у першу чергу в США, де вперше у 30-х роках ХХ століття стали проводити фахові емпіричні соціологічні опитування виборців), а теоретичне обґрунтування її було зроблено групою відомих

американських соціологів Каліфорнійського університету після Другої світової війни під керівництвом П. Лазарсфельда [7].

Важливу роль у розвитку соціологічної теорії електоральної поведінки відіграла праця С. Ліпсета та С. Роккана, в якій вони обґрунтували «генетичну модель» формування партійних систем та електоральних розмежувань й виділили чотири види соціальних розколів, які визначають електоральну поведінку в США та країнах Західної Європи:

- класовий (у першу чергу, між робітниками та середнім класом);
- етнорелігійний (між різними етнічними та релігійними групами);
- соціально-поселенський (в першу чергу, між містом та селом);
- соціально-територіальний (між центром та периферією) [11, с.

215].

Масштабний порівняльний аналіз впливу статусно-класових та релігійно-етнічних факторів на електоральну поведінку виборців країни Європи та Америки в 60-ті-70-ті роки ХХ століття провів американський політолог Дж. Б. Пауел-молодший [9, с. 129–131]. Для цього він здійснив розрахунки так званого «індексу партійно-групових зв'язків» (індекс Альфреда). При розрахунках індексу Альфреда для «класового» голосування виборців країни поділяють на дві великі групи. За кожною із цих груп розраховується частина тих, що голосували за ліві партії (соціал-демократів та комуністів). Наприклад, у Швеції 1964 року 84 % робітників і 32 % середнього класу голосували за ліві партії (різниця – 52 %). Це і є індекс Альфреда щодо класового голосування, який є дуже високим. Аналогічно розраховується індекс і щодо релігійного, поселенського чи територіального голосування.

Згідно з точкою зору прихильників соціально-психологічної теорії електоральної поведінки, яку ще можна назвати теорією партійно-ідеологічного голосування, прихильність виборців до певної політичної партії, певного типу партій чи кандидатів складається в ході ранньої політичної соціалізації індивіда в сім'ї та найближчому оточенні (школі, на вулиці). А тому виборці в країнах із досвідом виборів у кілька десятиліть, усталеною партійною системою, часто голосують за ті ж партії, за які голосували їхні батьки, діди. При цьому, як відзначає російська дослідниця Ю. В. Шевченко, «прихильність до партії є більш важливим фактором, ніж ідеологія. Коли приєднання до партійної платформи відбулося давно, її зміст стає малозначущим» [17, с. 158].

Відповідно до створених політичних умов громадянин робить вибір, чи брати йому участь у політиці. Теорія політичної участі має

давнє коріння і безліч концепції та класифікації. До найбільш розповсюджених видів політичної участі можна віднести:

дії по делегуванню політичних повноважень (електоральна поведінка);

активістську діяльність, спрямовану на підтримку кандидатів і партій у виборчих компаніях (електоральна активність);

професійну політичну діяльність як публічних політиків, так і осіб, що фахово забезпечують реалізацію політико-державних функцій;

відвідування мітингів, політичних зборів та участь в демонстраціях;

участь в діяльності партій, політичних рухів і груп інтересів.

Істотне доповнення у розуміння категорії політичної участі додає український дослідник О. Чемшит. На його думку, політична участь це «будь-яка дія або бездіяльність, спрямована на зміну або збереження існуючого способу розподілу ресурсів у масштабах усього суспільства» [15, с. 254]. Вчений робить слушне зауваження, що політична участь як володарювання або прагнення до влади є лише окремих випадком політичної участі взагалі. Політичну участь «взагалі» дослідник визначає як свідомі дії або відмову від них, які роблять політичні актори (громадяни, групи інтересів, політичні партії тощо) «з метою якнайповнішої реалізації відповідних базових потреб» [15, с. 386].

Історія людства доводить, що всі досить помітні політичні зрушення супроводжуються і водночас спричинюються прагненням раніше пригнічених груп і верств отримати доступ до політичної влади, до участі в державному управлінні. Становлення і занепад багатьох політичних утворень, життєздатність одних політичних феноменів, інститутів і нежиттєздатність інших, політична стабільність і нестабільність, війни, революції та інші політичні конфлікти тощо отримують глибинне пояснення завдяки розгляду саме політичної участі.

Політична участь характеризується багатоманітністю. За масштабами участь здійснюється на рівні місцевої, регіональної, державної чи міжнародної політики. Відповідно до сили політичного впливу участь поділяють на пряму чи опосередковану, загальну і обмежену. Відповідно до системи використаних політичних засобів виокремлюють мирні та насильницькі, добровільні та примусові, традиційні й інноваційні, легітимні та нелегітимні, законні (легальні) і протиправні (нелегальні) різновиди політичної участі [11, с. 211].

За ступенем активності політичну участь поділяють на пасивну і активну. Дані типи участі можливо сполучити ще з двома параметрами: припустимі та неприпустимі форми політичної участі. Політична активність класифікується також на конвенціональну, тобто легальну, регламентовану законом політичну участь та неконвенціональну — незаконні види участі (демонстрації, пікети, мітинги, не дозволені владою, тощо).

Таким чином, ми визначили особливості важливих аспектів, які можуть чинити вплив на електоральну активність, а саме — електорального простору, електоральної активності, політичного простору.

Найбільш повно проблематика електоральної активності розроблена у працях зарубіжних вчених. Останнє пояснюється наявністю там сталої традиції участі населення у політичному житті.

Дослідження з проблематики електоральної активності можна поділити на групи:

перша група включає праці, присвячені тематиці політичної культури та громадянського суспільства, в яких політична активність аналізується як одна із форм політичної поведінки, що протистоїть пасивності, відчуженню, аномії, реактивній поведінці тощо. Прихильники цієї позиції наголошують на тому, що політична активність є атрибутом будь-якої політичної системи (тоталітарної, демократичної, авторитарної). Такої точки зору дотримуються вчені В. Крамник, В. Шестопап, Ю. Хабермас та ін.;

друга група включає авторів, які асоціюють електоральну активність із демократичним суспільством, вказуючи на «активістський супровід» демократії і викреслюючи політичну активність із інших політичних систем. Відповідну концепцію розробляли В. Малахов, С. Ліпсет, Д. Ллойд та ін.;

третья група авторів вважає, що електоральна активність пов'язана із певними формами політичної самоактуалізації, в рамках яких стає можливим цілеспрямоване конструювання політичної дійсності (у вигляді рішень, законів тощо), що можуть дозволити собі суб'єкти із відповідним ресурсно-інституційним капіталом (політичні лідери, вищі чиновники, еліти тощо). Прихильники такої точки зору Г. Алмонд та С. Верба.

Прояви електоральної активності останніх років в Україні не залишилися поза увагою і українських науковців, стимулювали їх інтерес до проблеми політичної участі та активності громадян та їх вплив на процеси демократизації. Ця тема привертає все більше уваги вітчизняних науковців, серед яких значну частину становлять не лише

політологи, а й юристи, історики, соціологи, психологи: І. Алексеєнко, В. Бортніков, Р. Балабан, В. Васютинський, Н. Ротар, О. Чемшит та інші.

Важливими чинниками активної електоральної участі є наявність відповідних соціальних інститутів: розгалуженої мережі громадських та політичних об'єднань, наявності системної опозиції, здатних адекватно відображати потреби суспільства. Проблеми гармонізації відносин між громадянським суспільством та державою, різні аспекти розвитку політичних інститутів та процесів, які відіграють важливу роль у консолідації українського суспільства, досліджуються у працях В. Бебика, А. Білоуса, Є. Головахи, А. Колодій, І. Кресіної, В. Кременя, Ф. Рудича та ін.

Останніми роками спостерігається підвищена увага до проблеми електоральної активності громадян у процесах демократизації українського суспільства. Особливо вирізняються соціологи, дослідження яких мають новаторський характер. Необхідно відзначити вагомий внесок у вивчення проблеми вчених Інституту соціології НАН України, в тому числі розробників і виконавців соціологічних моніторингів 1998–2012 рр. Значну допомогу надають щорічні збірники аналітичних оцінок стану справ в українському суспільстві, підготовлені фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень. Водночас бракує комплексних міждисциплінарних робіт з вивчення проблеми, які б спиралися на сучасні наукові методики досліджень електоральної активності населення і враховували б сукупність економічних, політичних, правових, психологічних, соціальних чинників. Актуальною залишається і проблема адаптації західних теоретичних моделей до реалій українського демократичного переходу.

Сьогодні актуальними є способи класифікації форм політичної активності, відповідно до яких виокремлено три основні позиції.

Згідно з першою до електоральної активності можна віднести будь-які прояви поведінки, пов'язані із діями під час виборів. За таких обставин до електоральної активності не відносяться ті різновиди політичної поведінки, які характеризують бездіяльність. Наприклад, електоральною активністю за таким критерієм можна вважати політичну реакцію – імпульсивно-афективну поведінку, яка, попри відсутність ознак цілеспрямованості, все ж таки відрізняється від абсентеїзму чи політичного відчуження (ізоляції), бо передбачає вчинення певних дій. Дана теорія не позбавлена певних суперечностей. Так, масова політична участь у виборах нагадує політичну активність за високою енергетикою, імпульсивністю та

масштабністю впливу на подальші політичні події у державі. Водночас назвати таку поведінку електоральною активністю в повному розумінні слова можна не завжди, оскільки навіть високоорганізований електорат, де окремі його учасники чітко усвідомлюють мету участі у виборах, часто скеровуються до цієї мети політичними лідерами, елітами чи іншими угрупованнями, що задають вектор електоральної активності.

Друга точка зору представлена деякими американськими авторами (С. Ліпсет, Д. Істон), які пов'язують електоральну активність із позитивною щодо політичної системи метою означеного суб'єкта. Таким чином, електорально активні суб'єкти частково ототожнюються із позитивно спрямованими та легітимними. Наприклад, членство в політичних партіях має розцінюватись як політична мотивація до електоральної активності і, в той же час, акції громадської непокори і бойкоту до неї не відносяться.

У межах третьої точки зору до електоральної активності можна віднести лише такі прояви політичної поведінки, які стосуються цілеорієнтованих суб'єктів електорального поля. До них відносяться, зокрема, політичні лідери, еліти, різні соціальні групи, які реалізують політичну гегемонію. В цих класифікаціях цілеорієнтуюча та політично-конструююча активність протиставляється наслідувальній (імітаційній) та репродуктивній поведінці масових або ж слабкоструктурованих суб'єктів політики (наприклад, громадським рухам).

Одним із критеріїв аналізу електоральної активності є той чи інший політичний режим, а точніше, умови розвитку, трансформації та модернізації політичної системи. Зазвичай дослідження диференціюють, виокремлюючи специфіку електоральної активності в умовах тоталітарного, авторитарного та демократичного політичного режимів.

Необхідність теоретичного синтезу основних електоральних теорій виникає не тільки при поясненні електорального вибору громадян певних партій та кандидатів, але й самого факту їх участі в процесі голосування та рівня виборчої активності.

Зрозуміло, чому населення тоталітарних чи авторитарних країн виявляє високу виборчу активність, хоча і не має ніякої можливості вибору. Адже відмова від участі в голосуванні розглядається органами влади цих країн як вияв політичної нелояльності та загрожує певними санкціями, аж до позбавлення прав на професію, роботу, освіту тощо, як це було в СРСР, інших соціалістичних країнах, чи й зараз практикується в авторитарних країнах Азії, Африки та Латинської

Америци. Тому не випадково, що у всіх цих країнах рівень участі в голосуванні наближається до 100% (в СРСР він коливався у повоєнні роки від 99,94% до 99,9%) [14, с. 178–179].

Звичайно, є і деякі демократичні країни, де участь у виборах розглядається в законах не тільки як право громадян, але і як обов'язок. Російський дослідник В. Шаповал, який досліджував виборче законодавство західних країн, зазначив, що у ст. 48 італійської конституції голосування на виборах розглядається як громадський обов'язок, за ухилення від участі в голосуванні може бути встановлений громадський осуд від імені мера — керівника органу місцевого самоврядування. Виборчі закони Австралії, Бельгії, Люксембургу, Нідерландів передбачають санкції за неучасть у голосуванні. Що стосується Австралії і Греції, то тут як альтернатива адміністративним санкціям припускається навіть можливість кримінальної відповідальності. Безумовно, що обов'язкове голосування призводить до штучного підвищення активності виборців [1, с. 291]. Тому не дивно, що виборча активність в Австралії, Бельгії, Люксембурзі, Італії, Австралії, Греції та Нідерландах суттєво вища, ніж у більшості демократичних країн, і коливається в діапазоні від 80 % до 96 % всіх виборців. Але і виборча активність в більшості інших розвинених і нових демократій, де не застосовуються методи адміністративного стимулювання до участі в виборах, активність теж, як правило, перевищує 2/3 виборців. А це змушує замислитись над питанням, чому ж громадяни взагалі приходять на виборчі дільниці.

Вважається, що теорії раціонального вибору чи економічного голосування нездатні пояснити високий рівень виборчої активності громадян. Розроблена Е. Даунсом гіпотеза про раціональний вибір ґрунтується на твердженні, що виборець бере участь у голосуванні, якщо користь для нього особисто від участі перевищує його матеріальні та моральні затрати. Оскільки ж у виборах беруть участь мільйони виборців у всіх великих країнах, то «вага» кожного окремого голосу нескінченно мала [5, с. 67]. А тому, як зазначає Р. Швері, «з точки зору особистого інтересу, електоральна поведінка не є раціональною. Цей феномен отримав назву «парадоксу голосування». Якби через низьку вірогідність вплинути на результати голосування суб'єкт вів себе раціонально (в індивідуально-економічному сенсі), в переважній більшості випадків він би не скористався правом голосу» [16, с. 74]. Тому вважається, що теорія раціонального вибору, яка є досить перспективною для пояснення динаміки електорального вибору певних партій та кандидатів, не спроможна пояснити сам факт участі в голосуванні. А рівень виборчої активності і сам факт участі в голосуванні пояснюють експресивні теорії статусного чи партійно-ідеологічного голосування. «З точки зору цієї теорії, як зазначає Г. Голосов, люди приходять до виборчих дільниць, бо відчувають

соціально-психологічну потребу висловити свою належність до тієї чи іншої групи» [3, с. 46]. Тобто громадяни беруть участь у виборах не тому, що хочуть вибрати політичний товар в «електоральному супермаркеті», а щоб підтримати на виборах «своїх».

Політична активність за умов функціонування різних політичних режимів набуває відповідного вираження у стратегіях артикуляції вимог та підтримки (що формуються політичною системою) та колаборації (що формуються на рівні різних сегментів суспільства). У залежності від співвідношення між цими двома складовими є сенс розрізняти: стратегію тотальної мобілізації населення політичною системою і необмеженої підтримки всіх ініціатив влади (ухилення від підтримки з боку відповідних верств населення чи осіб зазнає негативних санкцій) — тоталітарний режим; стратегію ухилення від політичної конкуренції та обмеженої колаборації в неполітичних сферах (ухилення від політики з боку суспільства розглядається скоріше як норма) — авторитарний режим; стратегію легітимної етатизації суспільства політичною системою при збереженні в самому суспільстві механізмів саморегуляції — демократичний режим.

Отже, електоральна активність — це наслідок історичного розвитку та становлення ментальних особливостей громадян певної держави. Вона залежить від властивостей електорального поля, переважаючих форм політичної участі, електоральної поведінки тощо. Актуалізації проблеми електоральної активності як об'єкта наукового дослідження сприяв розвиток політичного плюралізму, розповсюдження загального виборчого права та поступові процеси демократизації політичних систем.

Значної актуальності проблема електоральної активності набула у процесі демократизації суспільно-політичних відносин. Це пов'язано з тим, що виборність органів влади як одна з найбільш значущих ознак демократії почала вимагати не лише вибору, але й масовості цього процесу. Високий рівень політичної активності громадян став сприйматися як форма підвищення легітимності політичної влади у державі та як запорука її стабільності та тривалості.

Електоральна активність як об'єкт наукового дослідження продовжує актуалізуватися, набувати нових напрямків аналізу, доповнюватися новими дотичними категоріями. Залишаючись міждисциплінарною термінологічною одиницею, електоральна активність є динамічним дослідницьким об'єктом політології, соціології, психології та історії.

Література

1. Безчасний В. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : Підручник / В. М. Безчасний. — К. : Основи, 2008. — 385 с.
2. Гаврилюк Д. Ю. Види електорального абсентеїзму: політологічна теорія [Текст] / Д. Ю. Гаврилюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін : збірник / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. — Вип. 7. — С. 123—128.
3. Голосов Г. Поведение избирателей в России : теоретические перспективы и результаты региональных выборов / Г. Голосов // Полис. — 1997. — № 4. — С. 44—57.
4. Гутнін Е. А. Топологічні характеристики електорального поля України / Е. А. Гутнін // Політологічний вісник. — № 7. — 2007. — С. 38—49.
5. Даунс Э. Экономическая теория демократии / Энтони Даунс. — СПб : УРБАН, 1957. — 219 с.
6. Куценко О. Соціальні класи і політична мобілізація : (порівняльний аналіз європейських країн кризь призму трьох типів класових розколів) / Ольга Куценко // Соціологія : теорія, методи, маркетинг : наук.-теорет. часоп. — 2012. — № 3. — С. 3—27.
7. Лазарсфельд П. Массовая коммуникация, массовые вкусы и организованное социальное действие [Электронный ресурс] / П. Лазарсфельд, Р. Мертон. — Режим доступа : http://www.i-u.ru/biblio/archive/hrest_pr/01.aspx.
8. Моторнюк Т. М. Виборчі технології у сучасному електоральному процесі України: рецепція досвіду США : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спеціальність 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Т. М. Моторнюк / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2011. — 20 с.
9. Пауэлл Дж. Сравнительная политология : Мировой обзор сегодня / Дж. Пауэлл. — М : Наука, 2000. — 437 с.
10. Піча В. М. Політологія : терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці : словник-довідник для студентів / В. М. Піча. — К. : Каравела, 2000. — С. 39.
11. Політологія : підручник / [Розенфельд Ю. М., Герасіна Л. М., Осипова Н. П. та ін.]. — Харків : Право, 2001. — 415 с.
12. Пробийголова Н. Політична соціалізація як фактор впливу еліти на електоральну активність молоді / Н. Пробийголова // Політ. менеджмент. — 2006. — Спец. вип. — С. 206—214.
13. Ротар Н. Діалогові форми політичної участі : передумови та перспективи становлення в Україні / Н. Ротар // Політ. менеджмент. — 2007. — № 5. — С. 42—50.
14. Спеціальні та галузеві соціології : Навчальний посібник / [Колектив авторів]. — К. : Вид-во «Каравела», 2003. — 407 с.

15. Чемшит А. А. Государственная власть и политическое участие / А. А. Чемшит. — К. : Украинский центр духовной культуры, 2004. — С. 250—390.
16. Швери Р. Теоретическая социология Джеймса Коулмена : аналитический обзор [Текст] / Р. Швери // Социолог. журн. — 1996. — №1/2. — С. 62—81.
17. Шевченко Ю. Политические институты и избиратели // Политическая социология и современная российская политика / Ю. Шевченко / [Под ред. Г. Голосова, Е. Мелешкиной]. — СПб. : Борейпринт, 2000. — С. 156—180.

Исследуются основные аспекты феномена электоральной активности — электоральное пространство, электоральный выбор, электоральное поведение и факторы, которые на них влияют.

Ключевые слова: электоральное поведение, электоральное пространство, электоральная активность, электоральный выбор.

We study the basic aspects of the phenomenon of electoral activity — electoral space, electoral choice, electoral behavior and the factors that affect them.

Key words: voting behavior, electoral space, electoral activity, electoral choice.

Ірха Катерина Олександрівна — старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Поліщук І. О.